

Мирослав Янакиев

МОРФЕМА, СЕМЕМА, МОРФА, АЛОМОРФА*

Напоследък в лингвистичните съчинения все по-често се използват редица нови термини. Появата на тези термини в най-изискани в научно отношение трудове свидетелствува, че тя е резултат от насъщни нужди на лингвистиката, която се стреми, поучена от постиженията на логиката и кибернетиката, към оптимално съчетаване на компактност, точност и пълнота в изследването на езиковите факти. Цел на настоящата консултация е да покаже за група нови термини – морфема, семема, морфа, аломорфа – нуждите, които са ги породили, и трудностите, които се преодоляват с въвеждането им.

Най-старият от тези термини, съставен от полския езиковед Ян Бодуен де Куртене по образец на термина фонема¹, е използваният днес повсеместно в лингвистичните съчинения, макар и понякога по различен начин, термин морфема. По дефиницията на този термин между езиковедите няма несъгласие. Всички приемат да наричат морфема „най-малката материална (звукова) единица, която се възприема от нашето съзнание като носител на известно значение“². Спорове възникват, когато се поставят въпросите: 1) какво е това 'значение'; 2) как се извличат морфемите от езиковите съобщения, т. е. кои са границите на морфемите. Да видим от къде идат споровете около отговорите на посочените въпроси.

Логическият анализ на понятието, означавано с термина „значение“, показва, че на това понятие езиковедът не може да се опре, когато иска да идентифицира два или повече езикови факти. Защитниците на схващането, че признакът „носител на значение“ трябва да се включи в съдържанието на понятието 'морфема', обикновено обосновават искането си с нуждата да се разграничи морфемата от фонемата, защото признакът 'минималност' фигурира и в дефиницията на морфемата, и в дефиницията на фонема-

* В сп. *Език и литература*, 1961, № 4, с. 66–67. Рубрика „Консултации“

1 Вж. R. Jakobson. *Kazańska szkoła polskiej lingwistyki i jej miejsce w światowym rozwoju fonologii*. Biul. P. T. jęz. XIX (1960), с. 17.

2 Вл. Георгиев, Ив. Дуриданов. *Езикознание*. София 1959, с. 192. Все пак има лингвисти, които и в най-последно време продължават да се придържат към широко популяризираното чрез известната книга на Ж. Вандриес за езика (J. Vendryes. *Le Langage. Introduction linguistique à l'histoire*; у нас позната в руския си превод: Ж. Вандриес. *Язык. Лингвистическое введение в историю*. Москва 1937) стеснено използване на термина 'морфема' вместо 'граматически формант'. Така е у Ж. Марузо (вж. J. Marouzeau. *Lexique de la Terminologie linguistique*. Paris 1951, с. 148–149; руски превод: Ж. Марузо. *Словарь лингвистических терминов*. Москва 1960, с. 160–161). Така е и у Л. Булаховски; (вж. Л. А. Булаховский. *Нариси з загального мовознавства*. Київ 1955, с. 157–158). Ако стесним така употребата на термина 'морфема', ще се наложи да търсим нов термин, за да означим по-общото понятие, което повечето лингвисти наричат 'морфема'.

та.³ За описването на един език (тук под 'език' трябва да разбираме не само естествените човешки езици, но и всяка сигнална система – 'код'⁴) наистина са нужни два термина. Единият от тях може да бъде 'морфема', другият, макар да съответствува по дефиниция (но не и по употреба!) на термина 'фонема', след разширяването на понятието 'език' навярно ще трябва да бъде подменен (например с 'лингвоквант'), защото коренът му 'фон-' насочва вниманието само към звуковите езици, но да продължаваме да лансираме „наличието на значение“ при морфемата като нейна специфична отлика от фонемата (или 'лингвокванта'), без да се обяснява какво е това „значение“, в най-близко бъдеще ще е невъзможно даже пред хора, съвсем елементарно запознати с логиката и теорията на информацията.

По-широкото схващане на езика изобщо като сигнална система позволи да се види същността на „значението“, което се оказва чисто семиотичен факт – „значение“ на един езиков факт е всеки негов превод с друг езиков факт, представляващ съответствие на първия в друга сигнална система.⁵ Пряко логическо следствие от това третиране на „значението“ е необходимостта понятието 'морфема' да се дефинира релационно – по отношение на определена преводна сигнална система, а не абсолютно. Един и същ отрязък от съобщение на даден език може следователно да бъде или да не бъде разглеждан като морфема в зависимост от това, в каква преводна сигнална система търсим има ли този отрязък „значение“, т. е. съответствие. Погрешното впечатление, че съобщенията се разделят на морфемни абсолютно, иде от навика, когато търсим „значенията“ на частите от анализирания съобщения, непременно да отнасяме тези части към сигналната система, която И. П. Павлов нарече „първа сигнална система“. Че „първосигналният превод“ на едно съобщение е много важен за практиката, не може да се отрича, но пак практиката (по-специално опитите да се конструират преводачески машини) ни принуждава да се спасим от заблудата, че разлагането на съобщението по морфемни въз основа на „първосигналния му превод“ е единственото възможно. За една преводаческа машина даден отрязък от подлежащо на превод съобщение „има значение“, ако има съответствие в паметта на машината, т. е. ако има съответствие в езика, на който машина-

3 Вж. О. С. Ахманова. Очерки по общей и русской лексикологии. Москва 1957, с. 62. Срв. също определенията на морфемата и фонемата в учебника на Х. Глисън (Г. Глисон. Введение в дескриптивную лингвистику. Москва 1959, с. 94, 49 и 43).

4 Вж. консултацията „Език, код, диалект, стил“ в *Език и литература* XVI (1961), 2, с. 63–64.

5 По-подробно по този въпрос вж. у R. Jakobson. On Linguistic Aspects of Translation. В сб. On Translation. Cambridge, Massachusetts, 1959, с. 232 нт. Изложение на същото схващане може да се намери в: О. С. Ахманова, И. А. Мельчук, Е. В. Падучева, Р. М. Фрумкина. О точных методах исследования языка (О так называемой „математической лингвистике“). Москва, 1961, с. 20 нт.

та превежда (и даже не в целия език, а само в тази негова част, която е включена в паметта на машината).

Третирането на морфемата като релационно понятие позволява да се обединят в логически стройно цяло всички (стари и нови) лингвистични термини и по този начин да се сложи край на много и безплодни спорове. Ето по какъв начин може да се постигне това. Приемаме въз основа на опита си, че в един език съществуват такива минимални съобщения, за които са на лице съответствия във втори език. Като сравняваме голям брой преводни съобщения на втория език помежду им, оформяме от тях множество минимални частично еднакви⁶ отрязъци. Инвариантът (общото) във всяко такова множество преводни минимални отрязъци е „семема“ спрямо първия (превеждания) език. Групираме след това в множество съответствията, които имат в преведените съобщения на първия език представителите на една семема. Получава се множество отрязъци от съобщения, принадлежащи на първия език. Именно това множество наричаме морфема от дадения език по отношение на съответния преводен език. Очевидно, на морфемата не съответствува задължително никакъв материален инвариант в превеждания език. Затова не е точно от лингвистично гледище, когато казваме например „Думата ръце се състои от две морфемии – корен ръц- и окончание -è.“ Точно би било, ако кажем „Думата ръцè се състои от представител на морфемата {рък} и представител на морфемата {и_{мн. ч.}}“. Вместо „представител на морфемата“ напоследък все по-широко се използва терминът ’аломорфа’, а когато даден отрязък от езиково съобщение е определен като представител на една морфема, но още не е установено на коя, служат си с термина „морфа“⁷. С помощта на тези термини стават възможни изрази, които отразяват точно съотношението между различни лингвистични понятия. Например: „Втората морфа в /ръцè/, т. е. /-è/, може да се причисли към аломорфите на морфемата {и_{мн. ч.}}, означаваща множественост“ или „Морфемата {рък-} в българския книжовен стил има три аломорфи – {рък-₁}, изговаряно /рѣк/; {рък-₂}, изговаряно /рѣч/, и {рък-₃}, изговаряно /рѣц/“.

---

6 „Частично“ еднакви, защото „абсолютно“ еднакви не може да бъдат. Ние просто приемаме, че различията в тези отрязъци нямат отношение към нашето изследване, т. е. разглеждаме ги като *случайни*, като *шум* (в кибернетичния смисъл на тази дума).

7 Вж. О. С. Ахманова. Очерки..., с. 63.